

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПСИХОСТРУКТУРИ АВТОРА У НОВЕЛІ О.КОБИЛЯНСЬКОЇ “ФАНТАЗІЯ-ЕКСПРОМТ” (постановка проблеми)

Сергій МИХИДА (Кіровоград)

У статті на матеріалі новели “*Impromptu phantasie*” та мемуаристики окреслюються окремі риси психоструктури Ольги Кобилянської.

The article outlines the peculiar features of the psychostructure of Olha Kobylyanska based on the material of her short story “*Impromptu phantasie*” and the memoirs

Інтерес до постаті митця, з античних часів рахуючи, раз у раз виникав у дослідників, то набуваючи свого піку, як у випадку із представниками французького біографізму, то спадаючи, як у випадку з російськими формалістами та західноєвропейською герменевтикою. Але ніколи його величність Автор не залишав байдужими, нехай і на рівні заперечення, тих, хто взявся осмислювати проблеми художності. Йому приписували підкорення волі богів, спонукали вірити у надмірність при споживанні виноградного трунку, переконували у раціоналізмі його побудов, віддавали фактам біографії визначальну роль при створенні художньої реальності, бойкотували при аналізі, га не помічати цілком не вдалося нікому. Воно й не дивно, адже особа автора так чи інакше проявляється в тексті, впливаючи то на формування образних структур, то на композиційні прийоми, то в цілому на смислові концепти твору. Отож, одним із шляхів наближення до осягнення постати літературного твору (а саме мистецтво слова – найвиразніший індикатор авторського впливу на її формування) є шлях до особи митця.

Далеко не просто визначити міру цього впливу. Адже зовнішні фактори біографії письменника: події в його житті, коло знайомих, суспільно-політична ситуація й навіть загально мистецький дискурс – всі ці визнані в літературознавстві чинники формування поетики митця, досить часто є лише тлом, на якому розгортаються істинні передумови появи художнього смислу, пафосу, що, у свою чергу, породжує художність. Жанр літературного портрету, досить популярний у свій час, потребує серйозної корекції з огляду на необхідність осягнення внутрішнього світу письменника, розкриття таємниць його душі – його психоструктури¹. Іще один факт варто врахувати при цьому – необхідність виходу, в міру можливості, звичайно, із генет постмодернізму. Адже тільки півправдою є думка про те, що все уже створене, все досліджене, що нового ні у мистецтві, ні у науковому його осягненні нічого, крім колажу з

гротесковим присмаком створити не можна. Скоріше, навпаки: окремі відомі факти й уламки інформації варто привести до системи – “колажу навиворіт”.

Не останнє місце у цьому процесі займе реконструкція психофізіології письменника. Питання про джерела й критерії процесу відтворення цього концепту досить непросте. Адже, якщо мова йде про історію літератури, не так легко вдаватися до психоаналітичних дійств через банальну причину: відсутність суб’єкта дослідження – автора. Та все ж безнадійною ситуацію не назвеш, адже існують цілком матеріальні й у сукупності своїй досить об’єктивні інформаційні прояви, які дозволяють побачити постать митця не лише на рівні зовнішньо матеріальному, а й на рівні сутнісному, який, на мою думку, одним із перших породжує художність, спричиняє саме такі, а не інші мистецькі прояви. Перш за все, це – мемуаристика у всій багатоманітності її проявів: епістолярій, щоденники, автобіографічні нотатки, літературні портрети, есе тощо. І, звичайно, ще один з суб’єктів королівської крові – його величність Художній Текст.

Обмовлюся, якщо перше джерело (мемуаристика) задовольняє вимоги і психоаналітичного і класичного літературно-портретного аналізу, то друге (текст) – легітимне з огляду на відтворення психоструктури автора переважно за умови модерного письма. Підтвердженням цього можуть стати тексти кінця XIX – початку XX століття, коли митець, нарешті, спромігся відірватися від звичних своїх ролей “слуги народу”, “літописця подій”, і зміг частину творчої енергії спрямувати в русло осягнення самого себе, усвідомлення власної сутності. Чи не тому елементи автобіографізму є однією з визначальних ознак і лірики і прози цього періоду, і це значною мірою пояснює необхідність звернення до текстів як джерела осягнення психоструктури особистості митця.

Локальність цього дослідження не дозволяє створити вичерпного уявлення про проблему, але накреслити вектори зусиль маємо. Серед багатоманіття проявів, обрано, на мій погляд, один з найвиразніших, з огляду на відтворення авторської психології, текст – новелу О.Кобилянської “*Impromptu phantasie*” та мемуаристику.

У тих, хто стежить за літературознавчими новинками, може виникнути питання щодо такого вибору. Адже постать Ольги Кобилянської раз у раз з’являється на сторінках різних видань то в тандемі з Лесею Українкою, то окремо. Причину можна пояснити значимістю митця для характеристики літератури межі минулого й позаминулого століть. Її істота – емоційна, естетична, морально-етична, мистецька, соціальна – великою мірою відповідає духові часу, що поривався *ins Blaß* і безсумнівно мав для цього усі підстави. Отож, використання імені й творчості письменниці для досліджень

індивідуальної поетики та характеристики доби досить логічні й не викликають сумнівів щодо доцільності.

До того ж ім'я О.Кобилянської експлуатується фемінним чи ж то гендерним літературознавством як благодатний матеріал для інострації оригінальної і модної на сьогодні дослідницької методології. При цьому жодного сумніву не викликає професіоналізм, майстерність і творчий потенціал авторів гендерних студій. Єдине “але”, що виникає при уважному їх прочитанні – досить негендерне протиставлення чоловічого і жіночого літературного й літературознавчого дискурсів. Відчувається тенденційне, а іноді й зневажливе ставлення до усього маскулінного замість по-справжньому гендерного зближення позицій. Зрозуміла річ, “чоловіче” літературознавство протягом не одного століття “тиснуло авторитетом” і варто відновити справедливість...

Не ставлю за мету стати на про з подібною тенденцією. Бо ж за останнє десятиліття представниці сучасного українського літературознавства зробили справжній стрибок у напрямку до європеїзації та американізації українського літературознавства, вплили його в річище світових тенденцій, що, не в образі нам буде сказано, чоловікам досі, за небагатьма винятками (О.Потебня, І.Франко), фактично не вдавалось.

Отож, головним завданням цієї статті буде ніяк не заперечення, чи боротьба за честь мундира (знову, перепршую, вдаюсь до маскуліної фразеології, варто було б сказати “за честь вечірньої сукні”), а спроба наблизитися до розуміння особливостей психоструктури авторки “У неділю рано зілля копала...” “без тенденційної прикмети” (І.Франко), неупереджено. Не можу не обмовитися, що названа у перифразі повість (хоч і не вона є об'єктом дослідження) нітрохи не випадкова – вона чи не найвиразніше представляє глибоко жіноче єство письменниці, котрій уже не потрібно переконувати світ у пріоритетах і перевагах жіночого над чоловічим чи навпаки. Твір виписаний душею найпрекраснішою з істот на землі – жінкою, думаючою й відчуваючою, люблячою й ненавидячою, матір'ю і коханкою – всі ці жіночі іпостасі яскраво виявляються в образній структурі повісті. Ну як не будеш захоплюватися власне жіночним началом героїнь Ольги Кобилянської у нефеміністичному дискурсі. Маю на увазі тексти, в яких письменниця відходить від власне феміністичної проблематики, що сьогодні, коли жінка за бажання може реалізувати себе у будь-якій сфері суспільної діяльності, чомусь так же тенденційно “розкручується”, як верховенство служіння народу і “соціалістичність” проблематики творів у соціалістичному трактуванні. Та будь-яка тенденційність: ідеологічна чи феміністична, як відомо, шкодить оцінці художності, спотворює образ митця. Із огляду на об'єктивність не має значення, що це – Бузинівська оцінка лесбійських схильностей письменниці, чи

утвердження її прихильності до комуністичного ладу у працях О.Бабишкіна. І у першому, і у другому випадку перед нами постає шаблон вироблений з певною метою використання імені митця. Це серйозно суперечить не лише істині, а й сутності самої письменниці, яка перш за все прагнула “бути собі ціллю!” (виділення моє – С.М.), для якої побіч суспільних ідеалів (у широкому розумінні) головним все ж був ідеал краси. “Мала властивий, пластичний вислів для кожного особистого чуття і заворушення, властиву і власну фарбу для змалювання краси, якою радувалось її око” [4, 356] (виділення моє – С.М.), – свідчить Д.Лук’янович, а М.Євшан, який услід за Г.Хоткевичем називає письменницю “дійсним жрецем мистецтва”, “правдивим його святилищем”, досить точно кваліфікує її внутрішній світ: “...жити у Кобилянської – значить мати свої *внутрішні події* (виділення – М.Є.), стежити, пильнувати за внутрішнім своїм розвитком, мати очі все звернені на ту дорогу, якою йде душа. Вона описує дуже мало зовнішніх подій, бо її герої мало живуть інтересами дійсного життя. Тим більше зате поширюється область психології, тим більше цілість набирає більше тонкого оброблення, більше докладності та глибини. Повісті Кобилянської – це дійсні психологічні трактати” [1, 200]. Тут варто лиш додати, що у цих “трактатах” (а це і повісті, й оповідання, і новели) психоавтобіографізм (дозволю собі такий термін) переважає над широкою обсервацією життя, і це не лише не шкодить, а навпаки, надає творам особливої привабливості, притягує своє щирістю, наближає текст до реципієнта, дозволяє простежити особливості психічної організації письменниці.

Новела “*Impromptu phantasie*” дає багатющий матеріал для розуміння процесів становлення особистості Ольги Кобилянської, багатства її психосвіту. Українською мовою твір надруковано майже паралельно з повістю “Людина” та цілою низкою оповідань і новел (уперше надруковано в журналі “Зоря”, 1895, №3), датується ж орієнтовно 1894 роком, як, до речі й німецький варіант “*Valse melancolique*”, що з’явиться рідною мовою аж у 1898-му. Подібні уточнення просто необхідні з огляду на з’ясування пріоритетів письменниці у цей період. Адже у більшості біографічних і наукових джерел він представлений як відверто феміністичний, або ж періодом утвердження ідеалу рівності жінки й чоловіка. Але чи варто говорити про бажання авторки утвердити ідеал рівності у текстах, де домінує прагнення зрозуміти себе, своє місце в світі. Лише через те, що вона жінка?!. Але ж це не возвеличусь, а, навпаки, принижусь. Адже, скажімо, подрузі Кобилянської Софії Окуневській не довелося особливо нікому нічого доводити – вона стала лікарем і її визнали першою. Та ж сама історія з письменницею Наталею Кобринською, а перед цим – Марією Вілінською (чомусь же ця унікальна жінка не приймала свого чоловічого псевдоніма). Розумію, що можуть знайтися опоненти з думкою про особливі обставини

життя буковинської письменниці. А які вони були в кріпака Тараса Шевченка?! Він не залежить здобуття слави від особливостей психофізіології митця, його психоструктури, можливостей і бажання одержати ту славу, а не від різниці у статі. Хоч, врешті, саму різницю, нітрохи не заперечую. Більше того, саме в цій різниці і полягає шарм співіснування двох частин людства: чоловічої і жіночої. Саме ця різниця вносить особливу привабливість у художній світі, прикрашені з одного боку жіночою рецепцією, з іншого – чоловічою.

Твори Ольги Кобилянської дають можливість відчутти, що досягнення внутрішнього світу для неї – одне з важливих художніх завдань. Вона досить відверта у своїх текстах, не криється від свого читача з найпотаємнішими проявами свого “я”. Життєвим матеріалом для творів ставало переважно те, що наповнювало її душу. Надзвичайна інтровертованість особистості письменниці підтверджується її постійними “студіями” над пережитим. “З наймолодших літ почала я писати дневник, – зафіксує Кобилянська у першій своїй автобіографії. – Я вписувала не лише всякі “произведенія” денні – но і те, що займало мій ум і душу” [3, 198]. Більше того: “[...] я годувалася власними мріями, зверталась думками в глибину душі, і тому став мені світ душі властивим тереном моїх студій і уваг” [3, 199]. (Виділення мої – С.М.).

Підтвердженням тому можуть стати і самі щоденники [3], які дозволяють зрозуміти, що процес самопізнання, самоосмислення не припинявся для Кобилянської ніколи. У записах, які передували написанню більшості творів зазначеного періоду, простежуються дві домінантні проблеми: бажання зреалізувати свій творчий потенціал (**слава**) й бажання звичайного жіночого щастя (**вийти заміж**). Ось лише один із багатьох прикладів: “Яка я нещасна – таку хитру невинність, як Густа (мова йде про подругу письменниці Августу Кохановську – С.М.), *кохають, вихваляють*, а я наділена всіма талантами, великими духовними перевагами, мушу вічно бути самотньою, мушу все собі виборювати...” [3, 29] (виділення мої – С.М.). У новелі “Impromptu phantasie”, як, до речі, й у більшості творів письменниці, художньо реалізовані обидва: перший, на якому власне й зупинюся, – більшою мірою, другий – принагідно.

Композиція нарису, а саме так визначила Ольга Кобилянська жанр твору, дозволяє простежити динаміку визрівання **комплексу слави** у головної героїні твору (читай – авторки). Акцентуація народжується за рахунок двох чинників: **генотипу** (за І.Павловим) і **зовнішнього поштовху** – набутих рис. Прояви першого зображені практично у кожному з фрагментів, які монтуються автором, створюючи ілюзію ретроспективних хронотопічних зміщень. Вроджені риси темпераменту виявляються, з одного боку, у надзвичайно тонкому відчутті героїнею краси, аж до виснаження³, що свідчить про **меланхолійність** (не претендую тут на оригінальність) характеру героїні: звуки дзвонів,

спостереження за сільським ставом, слухання гри на фортепіано; з іншого – у неусвідомленій пристрасності, природженій силі духу, відвазі: запрягання “в шнурки”, сцени з парасолькою, із жеребцем – проявах відверто **холеричних**. Поєднання двох типів темпераменту (бо ж ніяк не можна погодитися з лише меланхолійністю, що виключає високу міру експресивності), дає неповторний ефект пристрасного відчуття краси, яка постає для героїні в образах: “Вона бачила образи в тонах, відчувала образи в тонах, переживала в уяві з’явища, котрі творила сама: казкові, фантастичні, неможливі, і **плакала з смутку невиясненого...**” [2, 461] (виділення мої – С.М.), формує її, а, враховуючи точність психологічних і предметних деталей у зображуваному внутрішньому світі, й авторський мистецький дискурс. Говорити про близькість (тождність) вродженої психоструктури Кобилянської до зображеної в творі окрім підтверджуючих мемуарних матеріалів, огляд яких може стати предметом окремого дослідження, дозволяє й композиційний прийом передачі мовної партії від розповідача власне авторові (поява в останньому фрагментові відверто авторського “я” [2, 464]).

Зовнішнім поштовхом, який впливає на формування у свідомості героїні необхідності зреалізуватися (“звихнена слава”) [2, 464], стає настроювач фортепіано – людина без сумніву талановита й чутлива, здатна до сугестії. Не останню роль у процесі навіювання (“будуча слава”) має його зовнішня привабливість, на чому в першу чергу наголошує письменниця: “він був **молодий, гарний і чисто аристократичної вдачі**” [2, 461]. (Виділення моє – С.М.). Незважаючи на вік (їй було всього 10 років), дівчинка відчуває ще не зрозумілий для неї потяг до цього чоловіка. З одного боку, це пояснюється наратором як вже відомий героїні стан надактивного для психіки відчуття краси, сприймання її в образах і тонах (“щось що нагадувало образи, переходило в тони...”), з іншого – чоловіча привабливість, яка виявлялася в манері говорити, рухах. Обидва прояви: і захоплення мистецькою досконалістю молодого чоловіка (“Він пробував, перебирав різні акорди, ударяючи завжди однаково сильно, **сильно й елегантно, як се чинить лиш рука цілком вправна...**”) – орієнтир на “славу”, і перцепція, нехай ще не окреслена для неї, його сексуальності (“**Їй уся кров вларила до лица, серце заговклося сильно...**”, “**Вона завстидалася і не рухалася зі свого сховку**”, “Кожний його удар по клавішах і кожний живіший рух його **електризували її і виводили з рівноваги**” [2, 462]) – орієнтир на жіночність, – все це “виказує” в тексті авторку, представляє ретроспекцію процесу її духовного становлення.

Тлом, на якому той процес проходить, Кобилянська обрала улюблену музику. Цей вибір далеко не випадковий, адже за свідченням Олени Гимінської, когра знала письменницю особисто, Шопена вона “особливо любила” [4, 366].

Тема “Impromptu phantasic” несе в собі потужний заряд бажання і його реалізації, мрії і омірної дійсності – власне, все те, до чого так прагла душа героїні нарису, до чого все своє життя прагла і його авторка. Можна лише подивуватися, наскільки музичний твір відповідає психотипу героїні: “Те, що грав, була пристрасть...” [2, 462]; “Солодкі, упоюючи, сумовиті звуки. Роздразнюючі, пориваючі, покликаючі, вбиваючі...” [2, 464].

Часова перспектива до досягнення ідеалу, який вимальовує настроювач фортепіано для дівчинки, – десять років (“я будеш мати більше як двадцять років...”). Точка ж відліку ретроспективи для письменниці-наратора (час написання твору) – десять років потому (їй нещодавно виповнилося тридцять). Тобто, пройдений відрізок життєвого шляху у приблизно 20 років дає змогу озирнутися, проаналізувати минуле, в черговий раз поставити запитання і намагатися знайти на них відповіді. О.Кобилянська підводить підсумки у передостанньому й останньому фрагментах новели. Обидва ідеали: слава і бажання бути любимою – були реалізовані лише наполовину. Причина тому – меланхолійно-холеричний тип темпераменту, який дав себе знати і в особистому житті, і в творчості: “Вона любила чи одного, пристрастно, з пожертвуванням, майже з божевільною любов’ю, однак вона була віроломна натура, – значить, не любила нікого довго. Вона й не подобалась довго мужчинам; її не бажав ніякий мужчина за жінку. Вона була розумна, дотепна, незвичайно багата натура. Займалась малярством, писала, старалась усіма силами заспокоїти ненаситну жадобу краси” [2, 463]. Людина з подібною психоструктурою нездатна задовольнити свої бажання до кінця. Постійний пошук – це їх шлях, на якому мета стає засобом для досягнення іншої, і так до безкінечності, а життя, за словами автора-наратора, видається “як би один пишаний, святочний день, гаряче пульсуючий, приваблюючий, широкий, пориваючий образ або немов яка соната” [2, 464].

Зрозуміла річ, у межах короткої статті не просто окреслити той багатющий психосвіт, яким жила Ольга Кобилянська, структуру її психіки, яка відливала на добір життєвого матеріалу, способи й прийоми зображення дійсності. Обраний для аналізу твір дозволив лише наблизитися до розуміння динаміки становлення особистості митця, прослідкувати мотиви формування комплексу слави, який сприяв реалізації таланту письменниці. Висока міра ліризації сюжету нарису дозволила проникнути у таємниці внутрішнього світу героїні, а мемуаристика – вийти на особистість авторки.

ПРИМІТКИ

¹ Використання цього терміну, на мою думку, дозволить прослідкувати особливості психічної організації особистості письменника, а це, у свою чергу, – побувати у його творчій лабораторії.

² За свідченням психологів [5], астенічні прояви – одна з ознак меланхолійного типу темпераменту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Євшан М. Ольга Кобилянська // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – К., 1998.
2. Кобилянська О. “Impromptu phantasie” // Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Повелі. – К., 1988.
3. Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця. – К., 1982.
4. Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – К., 1963.
5. Мерлин В. Очерк интегрального исследования личности. – М., 1986.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михида Сергій Павлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми психології творчості, теоретичні аспекти аналізу літературного твору.

Стаття надійшла до редакції 16.1.03.